

Tulisiko aviopuolisoiden työeläkeoikeudet ottaa huomioon selvitettyessä heidän varallisuussuhteitaan avioliiton päättyessä? Tätä kysymystä on kansainvälisesti pohdittu paljon. Keskustelu pohjautuu ajatukselle, jonka mukaan aina puolisoitten merkittävin varallisuus ei ole perinteinen perheomaisuus, vaan sitäkin merkittävämpää voi olla niin sanottu uusomaisuus, jolla tarkoitetaan ansiotuloon perustuvia oikeuksia, kuten työeläkeoikeuksia.

Aihe on Suomessakin kiinnostava. Tilastojen mukaan kaikkien jo kertyneiden työeläkeoikeuksien yhteenlaskettu arvo on yhtä suuri kuin kotitalouksien nettovarallisuus yhteensä. Ne ovat siis taloudellisesti erittäin merkittäviä oikeuksia.

Vakiintuneen tulkinnan mukaan työeläkeoikeudet jäävät meillä kokonaan osituksen ulkopuolelle: ne ovat ikään kuin turvasäilössä avioeron varalta. Tämä tulkinta on syntynyt oikeuskirjallisuudessa lähes keskusteluitta. Lainsäädäntö-, lainvalmistelu- tai ennakkopäätösten asiana ei ole pohdittu, vaikka aiheesta on jo pitkään käyty muissa maissa vilkasta keskustelua. Näin on esimerkiksi muissa Pohjoismaissa ja Saksassa.

Syitä suomalaisen oikeusyhteisön vaikenemiseen voidaan löytää useasta suunnasta, esimerkiksi siitä, että työeläkeoikeuksia on pidetty meillä yksinomaan puolisoitten sosiaaliturvana. Aihetta on myös pidetty vaikeana, kun se liittyy erittäin monisyiseen työeläkelainsäädäntöön, eikä ongelmaa ole pidetty suomalaisessa yhteiskunnassa kovin suurena, kun meillä kumpikin puolisoista usein osallistuu ansiotyöhön ja siten kerryttää omia eläkkeitään. Näitä syitä on kuitenkin mahdollista haastaa ja siihen olen tutkimuksessani pyrkinyt.

Aviovarallisuus oikeudessa vallitsee yksimielisyys siitä, että aviovarallisuus oikeudellinen sääntely kuuluu pääosin kansallisen lainsäätäjän velvollisuuksiin ja oikeuksiin. Vain kotimaista sääntelyä tulkitsemalla ja systematisoimalla voidaan saada tietoa sen sisällöstä ja sisäisistä ristiriidoista. Siksi tutkimukseni painotuksena on kansallinen oikeus ja sen keskeisimpiä lähteitä ovat avioliittolain (AL) sääntely, sen esityöt, sitä koskeva oikeuskäytäntö ja -kirjallisuus sekä relevantit työeläkelakien säännökset.

Tätä taustaa vasten olen ensimmäisessä tutkimuskysymyksessä etsinyt vastausta siihen, puoltaisivatko aviovarallisuusjärjestelmämme systemaattiset ratkaisut ja keskeiset periaatteet tulkintaa, jonka mukaan puolisoitten työeläkeoikeudet tulisi nähdä heidän avio-oikeuden alaisena omaisuutenaan.

* *Tiina Väisänen*, OTT, VT. *Lectio praecursoria* Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa 30.9.2022 pidetyssä väitöstilaisuudessa, jossa kirjoittaja puolusti väitöskirjaansa *Eläkkeet avioero-osituksessa*. Tutkimus lakisäätteisten työeläkeoikeuksien merkityksestä avioeron jälkeen toimitettavassa omaisuuden osituksessa.

Kysymystä on syytä alustaa pohtimalla, mitä avio-oikeudella tarkoitetaan ja tavoitellaan. Aviopuolisoiden varallisuussuhteita sääntelee avioliittolaki. Sen keskeisin merkitys näyttäytyy, kun avioliitto päättyy ja puolisojen keskinäiset varallisuussuhteet puretaan osituksessa. Avioeron perusteella osituksia toteutuu vuosittain tuhansia.

Ositussääntelyn lähtökohtana on, että avioliiton päättyessä puolisojen avio-oikeuden alainen omaisuus puolitetaan. Sääntely perustuu olettamalle, jonka mukaan puolisojen välillä vallitsee avioliiton aikana taloudellinen yhteisyys, ja he toimivat perheen hyväksi parhaan kykynsä mukaan. Sääntely rakentuu lisäksi ajatukselle, jonka mukaan puoliset ovat yhdenvertaisia ja heidän taloudelliset ponnistelunsa perheen hyväksi ovat yhtä arvokkaita.

Avio-oikeuden tarkoituksena on siten toteuttaa puolisojen yhdenvertaista kohtelua. Se on arvo, joka on juurtunut syvälle järjestelmän rakenteisiin ja jota pintatason avioliittolain sääntelyn ja sen tulkinnan tulisi heijastaa ja toteuttaa. Aviopuolisoiden muodollisen ja tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutumisen näkökulmasta tärkeää on yhtäältä se, että puoliset säilyttävät avioliitossakin itsemääräämisoikeutensa, ja toisaalta se, että heitä kohdellaan taloudellisissa suhteissaan oikeudenmukaisella tavalla.

Puolisoiden itsemääräämisoikeutta toteutetaan muun ohella sitä kautta, että heillä on mahdollisuus sopia osituksista parhaaksi katsomallaan tavalla. Jos he eivät ole sopimusta tehneet, eikä avio-oikeutta ole suljettu pois myöskään kolmannen osapuolen antamassa luovutuskirjassa, puolisoilla on kaikkeen toistensa omaisuuteen avio-oikeus. Se toteutetaan avioliiton päättyessä puolittamalla puolisojen omaisuuden nettoarvo, sillä oikeudenmukaisena pidetään, että kumpikin puoliso saa osuutensa puolisojen yhteisten taloudellisten ponnistelujen hedelmistä.

Tutkimukseni tulokset viitoittavat siihen suuntaan, että työeläkeoikeudet ovat tällaisia puolisojen yhteisten ponnistelujen hedelmiä. Ne eivät ole yksin puolison sosiaaliturvaa, vaan myös sellaista ansiotuloon perustuvaa, perustuslaillista omaisuudensuojaa nauttivaa varallisuutta, jonka kerryttämiseen toinen puoliso yleensä välillisesti avioliiton aikana vaikuttaa. Ne ovat eräänlaista myöhennettyä palkkaa, ja siten ne voidaan perustellusti rinnastaa puolisojen muuhun ansio-omaisuuteen. Avioliiton aikana kerrytetyn ansio-omaisuuden puolittamista taas on tyypillisesti pidetty oikeudenmukaisena niin meillä kuin muuallakin.

Työeläkeoikeudet myös jakautuvat joskus epätasaisesti puolisojen kesken, siitäkin huolimatta, että usein molemmat puoliset osallistuvat ansiotyöhön. Syitä tähän voivat olla esimerkiksi perheen sisäinen työnjako tai toisen puolison toimiminen yrittäjänä. Eläkeoikeuksien epätasapainoinen jakautuminen on tuotu esille myös erilaisissa eläkejärjestelmän kehittämistä koskevissa kansainvälisissä selvityksissä, kuten OECD:n mietinnössä.

Nykyisellään puoliset eivät voi sopia työeläkeoikeuksistaan osituksessa siten, että enemmän työeläkeoikeuksia omaava puoliso voisi avioerossa siirtää eläke-

oikeuksiaan toiselle puolisolle. Työeläkeoikeuksien siirtäminen on nimittäin työeläkelainsäädännössä kielletty. Tämä on ongelma, sillä moderniin aviovarallisuusjärjestelmään kuuluu, että puolisoilla tulisi olla oikeus sopia varallisuus-suhteensa erossa haluamallaan tavalla.

Nykyinen oikeustilamme eläkkeiden osituskohtelun osalta ei ole koherentti myöskään siitä syystä, että toisin kuin työeläkeoikeudet, vapaaehtoisten eläkevakuutusten säästöt useimmiten ovat ositettavaa varallisuutta. Erilaisia eläkeoikeuksia kohdellaan siten osituksessa eri tavoin. Tämä voi johtaa epätasapainoisiin ositustilanteisiin silloin, jos puolisoitten eläkeoikeudet ovat erilaisia siten, että yhden puolison eläkeoikeudet muodostuvat vapaaehtoisista eläkeoikeuksista, kun taas toisen puolison eläkeoikeudet muodostuvat lakisääteisistä työeläkeoikeuksista.

Eräissä tilanteissa avioliittolaki ja sen sovittelusäännös mahdollistavat eläkkeiden aiheuttaman epätasapainon korjaamisen. Sovittelun keinoin eläkeoikeuksien epätasapainoa on mahdollista korjata lähtökohtaisesti silloin, kun epätasapaino koituu enemmän avio-oikeuden alaista omaisuutta omistavan puolison vahingoksi. Tämä johtuu siitä, että sovittelu on säädetty mahdolliseksi vain rajatuin, sovittelupykälässä nimenomaisesti osoitetuin keinoin ja lähtökohtaisesti vain tasingonmaksuvelvollisen eduksi.

On kuitenkin ajateltavissa myös sellaisia tilanteita, joissa eläkeoikeuksien epätasapaino koituisi tasinkoa saavan puolison vahingoksi. Näihin tilanteisiin sovittelusäännös ei yleensä tarjoa ratkaisua, eikä avioliittolaissa ole muutakaan sääntelyä, jolla tällaista epätasapainoa voitaisiin korjata. Avioliittolaki ei siten sisällä riittäviä keinoja eläkeoikeuksien osituksessa aiheuttamien epätasapainoisten tilanteiden korjaamiseen.

Osituksen sovittelusäännöksen kautta tutkimuksessani on tunnistettu vielä yksi eläkeoikeuksiin liittyvä ongelmakohta: työeläkeoikeudet voivat nimittäin jo nykyisellään vaikuttaa osituksen lopputulokseen sovittelunormin kautta, vaikka niitä ei oteta osituslaskelmassa huomioon. Aina ne eivät kuitenkaan voi vaikuttaa lopputulokseen. Tämä voi johtaa sattumanvaraisuuksiin, mikä ei ole toivottavaa. Kun kysymys on puolisoitten kannalta taloudellisesti merkittävistä oikeuksista, perusteltua olisi, että niitä tarkasteltaisiin johdonmukaisesti kaikissa ositustilanteissa.

Kaikkiaan vastaus tutkimuksen ensimmäiseen kysymykseen on myöntävä: puolisoitten avioliiton aikana ansaitsemia työeläkeoikeuksia olisi perusteltua pitää heidän avio-oikeuden alaisina varoinaan avioero-osituksessa.

Tutkimukseni toisessa kysymyksessä olen siksi etsinyt vastausta siihen, olisiko työeläkeoikeuksien osittaminen mahdollista jo nykyisääntelyä tulkitsemalla eli nykyistä vakiintunutta AL 35.3 §:n tulkintaa muuttamalla. Mainitun momentin mukaan oikeuteen, jota ei voida luovuttaa tai joka muuten luonteeltaan on henkilökohtainen, on avio-oikeutta koskevia määräyksiä sovellettava ainoastaan

sikäli, kuin ne eivät ole vastoin sitä, mitä sellaisesta oikeudesta erityisesti on voimassa.

Tätä lainkohtaa on perusteltua tulkita siten, että siinä tarkoitettuihin luovutuskelvottomiin tai muutoin luonteeltaan henkilökohtaisiin oikeuksiin voidaan osituksessa soveltaa avio-oikeutta koskevia määräyksiä myös osittain – oikeuksia arvo voidaan ottaa osituslaskelmassa huomioon, mutta niillä ei kuitenkaan välttämättä voida kattaa puolison velkoja, eikä niitä voida myöskään luovuttaa toiselle puolisolle tasinkona. Tämä tulkinta pyrkii tasapainottelemaan puolisojen yhdenvertaisen kohtelun, oikeuden omistajan oikeusturvan sekä tämän velkojien suojaamisen kesken.

Työeläkeoikeuksia ei ole syytä pitää samalla tavoin täysin henkilökohtaisena oikeutena kuin esimerkiksi oikeutta henkilövahingosta saatavaan korvaukseen, joka jää osituksen ulkopuolelle sen syvälle menevän henkilökohtaisen luonteensa takia. Työeläkeoikeudessa kyse on ansiotuloon perustuvasta oikeudesta eli sellaisesta varallisuudesta, jonka kerryttämiseen toinen puoliso on yleensä avioliiton aikana välillisesti vaikuttanut. Työeläkeoikeus ei ole myöskään tarkoitettu yksinomaan vakuutetun hyväksi, vaan sillä turvataan myös hänen leskeään ja lapsiaan perhe-eläkesääntelyn muodossa.

Tämän tulkinnan kautta olisi mahdollista ajatella, että työeläkeoikeuksiin voitaisiin osituksessa soveltaa avio-oikeutta koskevia määräyksiä myös osittain – niiden arvo voitaisiin ottaa osituslaskelmassa huomioon, mutta niillä ei kuitenkaan voitaisi kattaa puolison velkoja eikä niitä voisi myöskään luovuttaa tasinkona.

Käytännön syyt ja ihmisten yhdenvertaisen kohtelun vaatimus kuitenkin puhuvat sitä vastaan, että näin myös toimittaisiin. Vaikeuksia aiheutuisi yhtäältä työeläkeoikeuksien arvon määrittämisestä osituksessa ja toisaalta siitä, että ne ovat monessa mielessä kuitenkin erityislaatuista varallisuutta. Työeläkeoikeudet ovat kollektiiviseen eläketurvaan liittyvää varallisuutta, joka on kytköksissä monimutkaiseen työeläkejärjestelmään. Vakuutettu ei pysty hyödyntämään niiden varallisuusarvoa ennen eläkkeelle jäämistään esimerkiksi siirtämällä oikeuksia toiselle henkilölle, kuten puolisolleen.

Kun työeläkeoikeudet eivät ole puolisolta toiselle siirrettävissä osituksessa, tästä syystä niiden huomioon ottaminen osituksessa johtaisi oikeudenmukaisempiin ositustuloksiin useimmiten vain varakkaimpien puolisojen välisissä osituksissa. Siis sellaisissa, joissa ositettavaa varallisuutta on riittävästi, jotta sillä voitaisiin kattaa työeläkeoikeuksissa olevia eroja. Vakiintunutta AL 35.3 §:n tulkintaa muuttamalla monia ongelmia saataisiin siten kyllä ratkaistua, mutta samalla luotaisiin joukko uusia ongelmia. Näistä syistä vastaus tutkimukseni toiseen kysymykseen on kieltävä: työeläkeoikeuksien osittaminen ei ole mahdollista jo nykysääntelyä tulkitseamalla. Ratkaisua on siksi etsittävä mahdollisuudesta muuttaa sääntelyä.

Tutkimukseni kolmannessa kysymyksessä olenkin tarkastellut sitä, onko nyky sääntelyä tarpeen muuttaa ja olisiko muista maista saatavissa tähän hyviä malleja. Tältä osin tutkimuksessani painottuvat oikeuspoliittinen ja vertaileva ote, sillä näitä malleja olen pyrkinyt etsimään muualta, erityisesti muista Pohjoismaista, joiden aviovarallisuusjärjestelmät muistuttavat suomalaista järjestelmää.

Tutkimukseni osoittaa, että parhaiten puolisoitten yhdenvertaista kohtelua saataisiin toteutettua kokonaisratkaisulla siten, että puolisoitten työeläkeoikeudet ositettaisiin erillisessä prosessissa. Kokonaisratkaisuun on saatavissa suunta-antavia malleja esimerkiksi saksalaisesta eläkeoikeuksien jakamista koskevasta laista.

Eläkeoikeuksien osittaminen vaatisi kuitenkin ratkaisuja moniin kysymyksiin, kuten siihen, voisiko sääntely olla taannehtivaa, missä ajassa eläkeoikeuksien osittamista tulisi vaatia ja miten suhtauduttaisiin kansainvälisiin ositustilanteisiin. Sääntelyssä tulisi ottaa huomioon monisyinen työeläkelakien kokonaisuus ja kaikkiaan se voisi olla monimutkaista ja nostaa eläkekustannuksia.

Näistä syistä muissa Pohjoismaissa on torjuttu mahdollisuus osittaa työeläkeoikeudet, vaikka aviovarallisuus oikeuden periaatteet sitä vahvasti puoltaisivatkin. Mahdollista on, että Suomessa päädytään samaan lopputulokseen.

Tästä syystä olen lopuksi tarkastellut sitä, tulisiko työeläkeoikeuksien osituksessa aiheuttamia kaikkein kohtuuttomimpia tilanteita pyrkiä korjaamaan samanlaisin osittaisratkaisuin kuin muissa Pohjoismaissa.

Erialaisten eläkeoikeuksien erilaisen osituskohtelun aiheuttamiin epäkohtiin on saatavissa korjausmalli ruotsalaisesta sääntelystä. Siellä aviovarallisuus sääntely mahdollistaa osituksen sovittelun siten, että yksityinen eläkevakuutus voidaan jättää osituksen ulkopuolelle, jos sen huomioon ottaminen johtaisi kohtuuttomuuteen, kun otetaan huomioon puolisoitten taloudelliset ja muut olosuhteet.

Erisuuruisten työeläkeoikeuksien aiheuttamia epäoikeudenmukaisia tilanteita varten taas voitaisiin ajatella säädettävän Norjassa tai Tanskassa omaksuttujen hyvityssäännösten kaltainen säännös. Norjassa puolisoitten eläkeoikeuksien epätasapainoa voidaan korjata hyvityksen keinoin, jos pienemmän eläketurvan omaava puoliso joutuisi muutoin kohtuuttomaan tilanteeseen. Tanskassa puoliso voi vaatia niin sanottua panoshyvitystä, jos hänellä on huomattavasti pienempi eläke kuin keskimäärin, ja tämä johtuu siitä, että hän on avioliiton aikana ollut kokonaan tai osittain työelämän ulkopuolella perheen tai toisen puolison työn takia. Lisäksi hän voi vaatia niin sanottua kohtuullisuushyvitystä, jos avioliitto on ollut pitkä ja puolisoitten eläkkeissä on suuri ero.

Suomessa ei ole aiemmin tehty aviovarallisuus oikeudellista tutkimusta puolisoitten työeläkeoikeuksien merkityksestä avioero-osituksessa. Asian periaatteellisesta puolesta ei sen takia ole meillä juuri käyty keskustelua. Tästä syystä on liian aikaista kehitellä ideaalia jakonormia tai pyrkiä antamaan tyhjentävää vastausta siihen, miten sääntely tulisi toteuttaa ja mitä kaikkea siinä tulisi ottaa huomioon. Kun aihe on monisyinen ja siihen sisältyy monimutkainen työelä-

kesääntely, ideaalin jakonormin kehittäminen ei olisi edes mahdollista yhden tutkimuksen puitteissa.

Kaikkiaan tutkimukseni tulokset kuitenkin viitoittavat siihen suuntaan, että puolisoiden työeläkeoikeudet olisi perusteltua ottaa osituksessa huomioon, tavalla tai toisella. Joka tapauksessa aiheesta tulisi ainakin käydä läpiajattelua keskustelua, jossa punnittaisiin huolellisesti erilaisia näkökulmia.